

Prof.dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci, predsjednik Evropskog defendologija centra Banja Luka i glavni i odgovorni urednik naučnih časopisa Defendologija i Sociološki diskurs

SOCIJALNI KAPITAL I LJUDSKI RESURSI

Rasprave o kapitalu najčešće se susreću u ekonomskim istraživanjima, ali se govori i o drugim vrstama kapitala. Širenje pojma kapitala na neka druga polja veoma je značajno i heuristički plodonosno za istraživanje obrazovnih procesa.

Ekonomski kapital odnosi se na posedovanje ekonomskih dobara kao što su imovina, deonice ili ulaganja. Ova vrsta kapitala se odmah i direktno pretvara u novac i može biti institucionalizovana u obliku vlasničkih prava. *Kulturni kapital* i kulturni resursi uključuju obrazovne kvalifikacije i istaknutost u svetu umetnosti i nauke. Kulturni kapital, pod određenim uslovima, može postati ekonomski kapital i biti institucionalizovan u formi obrazovnih kvalifikacija. *Socijalni kapital* odnosi se na socijalne mreže (prijatelji, porodica, kolege sa posla). U tom smislu, socijalni kapital predstavlja skup preovlađujućih neformalnih normi neke zemlje i ima snažan uticaj na tok obrazovanja. *Simbolički kapital* se zasniva na prestižu, ugledu, poštovanju i "ostalim vrednim akreditacijama". Simbolički kapital poprima sve tri vrste prethodnih kapitala.¹

Primetno je da mnogi sociolozi, kao i ekonomisti, nisu oduševljeni zbog sve šire upotrebe izraza socijalni kapital. Sociolozi ga vide kao nastojanje i želju ekonomista da dominiraju društvenim naukama, a ekonomisti ga smatraju nejasnim konceptom koga je teško ili gotovo nemoguće kvantitativno izraziti.²

„Društveni kapital nije, kako se nekad predstavlja, retko kulturno blago koje se prenosi s generacije na generaciju i koje se nikad ne može obnoviti ukoliko se izgubi. Pre bi se reklo da se on stvara spontano i da ga ljudi stvaraju sve vreme dok se bave svojim svakodnevnim poslom. Stvaran je u tradicionalnim društvima i stvaraju ga iz dana u dan pojedinci i firme u modernom kapitalističkom društvu.“³

Imajući u vidu da se pod socijalnim kapitalom podrazumeva mera socijalne kohezije, kooperativnost u društvenim odnosima, kao i norme etike i poštenja, merenje ukupnih kohezivnih i kooperativnih odnosa nije nimalo lak zadatak. Ovim konstatacijama treba dodati da se u tranziciji, poput naše, pozitivni socijalni kapital teško uspostavlja u nekim većim razmerama.

Postoje dve vrste definicija u pristupu proučavanja socijalnog kapitala. Prva grupa definicija vidi socijalni kapital kao svojstvo mreža i zajednice i stavlja naglasak na institucije, norme i odnose, posebno poverenje i participaciju, koji oblikuje kvalitet socijalnih interakcija u društvu i doprinosi socijalnoj koheziji. Druga grupa definicija posmatra socijalni kapital kao svojstvo pojedinaca i njihovih odnosa. U ovom stanovištu, naglasak je na društvenoj nejednakosti i njenoj reprodukciji, pošto je Burdije smatrao da vrednost veza nekih pojedinaca zavisi od broja veza koje oni mogu aktivirati u obliku kapitala (kulturnog, socijalnog, ekonomskog) koji poseduje svaka veza.

Polazeći od ovog stanovišta, može se reći da je socijalni kapital dobro koje je nejednako distribuirano, ali i mehanizam koji može da izaziva dalju nejednakost.⁴

¹ Fanuko, N. (2008). Kulturni kapital i simbolička moć: tri aspekta Burdijeove teorije ideologije. U zborniku: *Obrazovanje u kontekstu tradicije*. Split. Strana 13. Takođe, videti u: Milošević, B. (2007). *Socijalni i/ili sociokulturni kapital: saznanji dometi i moguća upotreba pojma u analizama i objašnjenjima tranzicije srpskog (i crnogorskog) društva*. Novi Sad. Strana 197-214.

² Fukujama, Frensis. (2004). Društveni kapital. U: *Kultura je važna*. Beograd: Plato.

³ Fukujama, Frensis. (2004). *Isto*, strana 179.

⁴ Tomanović, S. (2007). Socijalni kapital. Odrednica u *Sociološkom rečniku*. Beograd: Zavod za udžbenike. Strana 530-531. Socijalni kapital "se odnosi na društvene procese i mreže koji uključuju zajedništvo normi, vrednosti i shvatanja, zahvaljujući

Socijalni kapital se odnosi na brojne resurse koji su dostupni preko naših ličnih socijalnih i poslovnih mreža. Uključuje resurse kao što su: informacije, naučne i obrazovne ideje, poslovne prilike, materijalna dobra (finansijski kapital), moć, emotivna podrška, poverenje, saradnja, itd. Pojedinci koji izgrađuju i koriste socijalni kapital su produktivniji od onih koji ne žele koristiti moć socijalnog kapitala. Ako se tome doda da je socijalni kapital *jedan od temelja i bedema demokratičnosti*, onda nije čudo što se o ovoj temi sve češće piše i raspravlja. Izgrađivanje mreža važan je *način učestvovanja* u svetskim događajima. "Gradnja mreža omogućava svakome od nas da daje doprinos drugima. Ako tako činimo, ubiremo ne samo osobene koristi iz naših mreža, nego i pretvaramo svijet u bolje životno okruženje, jer ga činimo povezanijim".⁵

Za izgrađivanje i korišćenje socijalnog kapitala neophodne su promene u obrascima ponašanja (postupcima) i u stavovima. Obrazovni programi su ključna mesta gde ljudi uče nove postupke. Obrazovanje je važna komponenta ljudskog kapitala i zemlje se razlikuju po njihovom nivou i kvalitetu. Za razliku od ljudskog kapitala koji pretpostavlja ulaganje u pojedinca, socijalni kapital je svedočanstvo da se *to ulaganje može ostvariti jedino kroz odnose sa drugima*. Na taj način socijalni kapital omogućava stvaranje ljudskog kapitala. Uspeh je socijalan jer zavisi od naših odnosa sa drugima. Sve komponente uspeha, koje obično smatramo individualnim – utkane su u socijalne odnose i mreže. Prirodna nadarenost, inteligencija, obrazovanje, napor i motiv postignuća, nisu samo odlike pojedinca već se razvijaju, oblikuju i izražavaju u odnosima s drugim ljudima. Svako komuniciranje posredstvom pisane reči pretpostavlja mnoge ljudske odnose u obrazovanju. Uvek se uči posmatranjem drugih kroz interakciju. Zbog toga atribut "socijalno" u socijalnom kapitalu ukazuje da ti resursi nisu lična imovina i ne poseduje ih nijedan pojedinac. *Resursi se ogledaju i žive unutar međuodnosa* (socijalnih mreža).

Određnica "kapital" ističe da je socijalni kapital – kao ljudski i finansijski kapital – produktivan: možemo s njime stvarati vrednosti, obavljati stvari, postići svoje ciljeve, ispuniti svoje životne misije i dati doprinos svetu. No nije dovoljno tvrditi da je socijalni kapital "produktivan". Bez njega niko ne može uspeti, čak ni opstati. Pogrešno je mišljenje da se može živeti bez socijalnog kapitala i da je dovoljno samostalno naprezanje kao recept za dolaženje do uspeha. Većina istraživača smatra da takva verovanja i stavovi "imaju korene u *individualizmu*: kulturno uslovljenom verovanju da svako ili uspe ili propadne na osnovu svojih vlastitih napora i sposobnosti".⁶ Taj je mit toliko snažan i potiskuje svaku raspravu o uspehu pomoću socijalnog kapitala. Ima mišljenja da je korisno revidirati uticaje o presudnom značaju individualizma. Nov način razmišljanja i promena mišljenja *oslobađa nas mita o individualizmu* i ponovo u prvi plan ističe moć socijalnog kapitala u obrazovanju i u ostvarivanju ličnog poslovnog uspeha. Džems Koleman je nazvao individualizam "široko raširenom fikcijom u modernom društvu". Ta je fikcija u predstavi da se društvo sastoji od prostog zbira samostalnih pojedinaca od kojih svaki deluje na ostvarivanju samostalno određenih ciljeva, kao i da se funkcionisanje socijalnog sistema sastoji iz kombinacije tih delovanja samostalnih pojedinaca.⁷

Džejs Koleman je postavio naučne temelje studija o socijalnom kapitalu i njegovim efektima. U svojim istraživanjima on je uočio nizak procenat napuštanja škole u katoličkim i drugim srednjim školama na verskoj osnovi. Učenici državnih srednjih škola su tri puta više napuštali školu od učenika iz katoličke srednje škole, učenici iz ne-katoličkih privatnih škola su više nego dvostruko češće napuštali školu. Zbog toga je ovaj istraživač postavio hipotezu da uspeh katoličke škole nije u posebnim karakteristikama njenih učenika, već u *društvenoj strukturi koja obuhvata školu*: "roditelji učenika imaju višestruko međusobne veze, kao pripadnici iste lokalne crkve i kao roditelji dece koja su školski drugovi. I takve roditeljske

kojima se olakšava saradnja unutar ili između grupa." Takođe videti: Prokopijević, M. (2002). Social Capital During Transition. *Sociološki pregled*, No. 3-4: 255-273.

⁵ Baker, W. (2004). *Socijalnim kapitalom do uspeha*. Zagreb: Mate. Str. 205. Šire o tome videti: Koković, D. (2006). Kulturni kapital kao predmet sociologije obrazovanja. *Socijalni kapital i društvena integracija* (prir. Tripković, M.). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za sociologiju. Strana 191-201.

⁶ Baker, W. (2004). *Socijalnim kapitalom do uspeha*. Zagreb: Mate. Str.2.

⁷ Baker, W. (2004). *Isto*, str. 7.

zajednice pružaju društvene resurse učenicima koji su pod rizikom i izoluju školu od pritiska da se oslabi njihovo bazično građivo”.⁸

Ukratko, ovaj istraživač je upozorio na to da nikad ne možemo preceniti važnost uključivanja mladih u zajednice odraslih (porodica, lokalna zajednica, itd.).

Obrazovno usavršavanje ima svrhu da istovremeno izgradi ljudski i socijalni kapital koji su povezani sa ljudskim potrebama. Sadržaj i potrebe treba da budu glavni razlozi za učešće u takvim programima ali uvek treba razmišljati o *potencijalima za izgrađivanje mreža*. Još su sociometrijska istraživanja utvrdila da ljudi u malim grupama koriste socijalni kapital za poverenje i saradnju. Jakob Moreno je smatrao da sociometrijska revolucija može zameniti socijalnu ako se akcenat stavi na lične i socijalne mreže i ako se afirmiše istinsko drugarstvo i prijateljstvo. Priznanje obrazovanja kao socijalnog kapitala je poželjno. Sagledavanje ljudskog kapitala u obrazovanju verovatno će se promeniti. Identitet edukacije se menja iz procesa kroz koje građani prolaze u određenom razdoblju svojih života kako bi postao manje individualizovan i centralizovan. Čak i najstručniji pojedinci mogu biti i ostati rigidni ukoliko zapostavljaju socijalni kapital i socijalne mreže.

Socijalni kapital u velikoj meri oblikuje razvoj obrazovanja. Mnoga istraživanja su pokazala činjenicu “da poverenje, mreže i norme reciprociteta unutar porodice, škole, među vršnjacima i široj društvenoj zajednici, utiču u širokom spektru na šanse i opcije deteta, a samim tim na njegovo ponašanje i razvoj. Iako se prisustvo socijalnog kapitala vezuje za različite pozitivne ishode, posebno u obrazovanju, većina istraživača je težište stavljala na loše stvari koje se događaju deci koja žive i uče u krajevima sa deficitom socijalnog kapitala. Implikacije su jasne: društveni kapital sprečava da se dobroj deci dogode loše stvari”.⁹ U istraživanjima se ukazuje na činjenicu da je socijalni kapital u korelaciji sa dobrim rezultatima za decu i učenike, ali to ne znači “da je društveni kapital uzrok takvih rezultata, i obrnuto, da deficit u društvenom kapitalu usmerava decu ka pogrešnim putevima u životu. Osim u vezi sa pitanjem društvenog kapitala, države se međusobno razlikuju i u mnogim drugim stvarima koje mogu uticati na dobrobit dece – nivou obrazovanja roditelja, nivou siromaštva, strukturi porodice, rasnom sastavu, itd”.¹⁰

Burdijeova istraživanja socijalnog i kulturnog kapitala imala su veliki uticaj na savremeno sagledavanje veze ekonomskih i kulturnih procesa.

Oslanjajući se na Burdijea, može se tvrditi da resursi uopšte, stavovi i norme, kao i poverenje i uzajamnost ali i društvene infrastrukture kao što su mreže i udruženja, ne mogu opravdano da se shvate kao socijalni kapital po sebi. Društveni odnosi mogu ali i ne moraju da olakšavaju pojedinčevu i kolektivno delanje – i prema tome da funkcionišu kao socijalni kapital - što zavisi od specifičnog konteksta u kojemu su generisani. Nadalje, ako priroda socijalnog kapitala zavisi od konteksta, pristupi društvenim resursima nisu posredovani pravično niti su jednako raspodeljeni - kao što Burdije otvoreno priznaje. Da bi se društveni odnosi preobratali u socijalni kapital, neophodna je percepcija o tome da specifičan resurs postoji, kao i određeni oblik društvenog odnosa koji pojedincu ili grupi omogućava pristup tom društvenom resursu.¹¹ Značaj socijalnog kapitala i njegovi korisni efekti ostaju čak i ako se izuzme mnoštvo drugih faktora koji mogu uticati na obrazovni uspeh u državi (bogatstvo, nejednakosti u društvu, obrazovni nivo odraslih, kultura siromaštva, ulaganje u obrazovanje, plate nastavnika, veličine odeljenja, struktura porodice, verska pripadnost i obim privatnog sektora obrazovanja).

⁸ Patnam, R. D. (2008). *Kuglati sam – slom i obnova američke zajednice.*, Novi Sad: Mediterran Publishing. Strana 397. Takođe videti: Coleman, J.S. (1988). Social capital in creation of human capital. *American Journal of Sociology*, vol. 94, pp.95-120. Reprinted in Dasgupta&Serageldin (Eds) (1999.).

⁹ Patnam, R. D. (2008). *Isto*, strana 388.

¹⁰ Patnam, R. D. (2008). *Isto*, strana 389.

¹¹ Zbornik radova *Posle Tokvila: Debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u uporednoj perspektivi*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. 2004. Strana 53.